

APOR BALÁZS

KOMMUNIKÁCIÓ ÉS RÍTUSNYELV: „SZEMÉLYI KULTUSZ” ÉS KOMMUNISTA NYELVHASZNÁLAT

A kommunista vezérkultuszok történeti vizsgálata és értelmezése – meglepő módon – egészen a közelmúltig nem tartozott a népszerű témák közé. A közkeletűen csak „személyi kultusznak” nevezett jelenség perifériális helyzete a történetírásban (részben) a „személyi kultusz” fogalma körül tapasztalható szemantikai ködösséggel, illetve a fogalomra ballasztként nehezedő negatív politikai jelentésréteggel magyarázható. Az idegenkedés bizonyos fokig érthető, hiszen a „személyi kultusz” analitikus fogalomként történő alkalmazása számos buktatót rejt magában. Ahogy erre már többen rámutattak, a hivatalos források a kifejezést nem használták a kelet-európai kommunista párttitkárok kultuszainak jellemzésére a kultuszok virágzásával egy időben.¹ A kommunista vezetők kultuszait egyidejűleg soha nem írták le a „személyi kultusz” megnyilvánulásaiként a hivatalos források, sőt a „személyi kultuszt” és rokon fogalmait („bonapartizmus”) a munkásmozgalom határozottan elítélte, hiszen a marxista gondolkodásmód a tömegek szerepének tulajdonított jelentőséget – a nagy egyéniségekkel szemben – a történelem alakításában. Ebből következik, hogy a kifejezés a marxista szövegekben és a korabeli hivatalos forrásokban kizárólag kritikus és elítélő szöveggörnyezetben bukkan fel, és erre vezethető vissza az is, hogy a világtörténelem egyik legmonumentálisabb kultuszát, a Sztálin-kultuszt a hivatalos források soha nem értelmezték kultuszként a kultuszépítés időszakában. A „gazda” kultuszát soha nem definiálták „személyi kultuszként”; erre csak



A vetéssel, Sztálin
elvtárs, egyelőre sehogy
sem állunk.

a Sztálin-mítosz megrendülése után, 1956-ban – került sor. Hruscsov titkos beszédét követően – az SZKP XX. kongresszusa után – azonban a Sztálin-kultusz a „személyi kultusz” kvintesszenciájává vált, és a két fogalom szinte egymás szinonimájaként került be a köznyelvbe. A tény, hogy a Sztálin-kultusz építése és a „személyi kultusz” jelenségének egyidejű elutasítása jól megfér egymással a kommunista propagandában, nem feltétlenül utal a kultuszépítők cinizmusára és a rendszer képmutató voltára. Úgy tűnik, hogy már a 19. századi munkásmozgalom és a szociáldemokrácia sem tudott mit kezdeni a fogalomhoz társuló negatív képzetársításokkal. Amint azt Vörös Boldizsár is írja, a magyarországi szociáldemokraták a századforduló környékén szintén elítélőleg nyilatkoztak a „személyi kultusz” jelenségéről, miközben buzgón építgették saját hősi panteonjukat. Hasonló attitűd jellemezte a Tanácsköztársaság vezetőit – Kun Bélát is beleértve.²

A hruscsovi értelmezés a „személyi kultuszt” egyfajta gyűjtőfogalomként dobta be a köztudatba, és ez az interpretáció határozta meg az 1956 utáni magyar történetírás hozzáállását is. A Kádár-korszak vezető politikusai és történészei – Hruscsovhoz hasonlóan – a kifejezést kizárólag egy vezetővel, Rákosival hozták kapcsolatba, aki így az egész jelenség szimbólumává (bűnbakjává) vált. Másrészt viszont a „személyi kultusz” fogalmát a magyarországi sztálinizmus egész időszakára vonatkoztatták, 1948-tól 1956-ig. A fogalomhoz tartozó szemantikai mezőbe így belefért a vezetők istenítése, a hatalom kisajátítása egy szűk csoport által, a párton belüli tisztogatás és az állambiztonsági szervek terrorja, az erőltetett iparosítás és társadalmi következményei stb. A Kádár-korszak – és bizonyos fokig a rendszerváltás utáni történetírás is – a „személyi kultusz” fogalmát Hruscsov titkos beszédéhez hasonló módon határozta meg, és lényegében nem tért el a szovjet vezető által megfogalmazott értelmezési kerettől. Ebből következik, hogy a „személyi kultusz” fogalma napjainkban is egyfajta „mindent bele” fogalomként használatos, amely gyakorlatilag a magyarországi sztálinizmus szinonimájaként és metaforájaként él tovább a köztudatban. A politikatörténeti paradigma rendszerváltás utáni szerepének felértékelődésével magyarázható részben a fogalom felszínes értelmezésének továbbélése, illetve az is, hogy a kifejezés a tudományos szövegekben lényegében reflektálatlan maradt – nem csak Magyarországon, hanem nyugaton is.

A fogalom történetével foglalkozó történészek eddig érdekes módon figyelmen kívül hagyták a kifejezés használatának jellegzetességeit a pártnyelvben, és szinte kizárólag a marxista hagyomány szövegeit használták fel a „személyi kultusz” történetének rekonstruálásához.³ A kommunista pártzargon vizsgálatában azonban jelentősen hozzájárulhat a fogalom teljesebb megértéséhez. A kifejezés jelentésváltozatainak rekonstruálása nem könnyű feladat. A kifejezés ugyan gyakori szereplője a korabeli forrásoknak – 1956 például bizonyos tekintetben a „személyi kultusz” éve volt –, a fogalomhoz azonban nem társult következetesen kidolgozott definíció, és az egyes meghatározások paraméterei is állandóan változtak. A kifejezés jelentésével kapcsolatos ambivalencia a magyarországi kortársak számára is érzékelhető volt. Nagy Mária, a Központi Vezetőség egyik tagja például már a testület 1956. márciusi ülésén – amelyen Rákosi beszámolt az SZK(b)P XX. kongresszusáról – számon kérte a vezetősegen a fogalom pontos meghatározásának hiányát: „pillanatnyilag [...] úgy néz ki, hogy a személyi kultusz az, ha valakinek tapsolunk, és nincs személyi kultusz, hogyha nem tapsolunk.”⁴ A pártból kizárt Nagy Imre is élesen kritizálta Rákosi meglehetősen általános és egyúttal „személytelen” definícióját. 1956-ban papírra vetett jegyzeteiben, amelyek csak 1988-ban láttak napvilágot, kifejtette, hogy az adott politikai helyzetben elengedhetetlen a kultusz, az egyszemélyi vezetés, a pártdemokrácia elnyomása, a terror és a kirakatpercek közötti összefüggések feltárása.⁵ A Petőfi Kör 1956. júniusi vitáján Déry Tibor is rámutatott arra, hogy a „személyi kultusz” kiala-

kulására vonatkozóan nem született a párt részéről elfogadható magyarázat.⁶ Még maga Rákosi Mátyás is kénytelen volt elismerni, hogy a kifejezést a párt túl általános értelemben használta az ötvenes években. A budapesti pártaktíva előtt 1956. május 18-án elmondott beszédében Rákosi kelleetlenül ismerte el, hogy: „eddig mi a nagy nyilvánosság előtt legtöbbször általánosságban beszéltünk a nálunk eluralkodott személyi kultuszról”.⁷ A bukott Rákosi emlékirataiban is visszatért a „személyi kultusz” fogalma körül tapasztalható általános jelentésbeli tisztázatlanságra: „a szovjet, a magyar és a többi szocialista ország politikai életében a »személyi kultusz« kérdései állandóan, újra meg újra felmerülnek, anélkül, hogy magának a személyi kultusznak a fogalmát, keletkezésének okait meghatároznák.”⁸

Nemcsak a magyar pártvezetés volt bizonytalan a fogalom meghatározásával kapcsolatban a XX. kongresszust követő időszakban. Palmiro Togliatti egy 1956-os interjúban például arra a kérdésre, hogy mit ért a szovjet vezetés „személyi kultusz” alatt, kitérő választ adott,⁹ de a lengyel és a román pártvezetés is sokáig képtelen volt a „személyi kultusz” jelenségére elfogadható magyarázattal szolgálni. A kortársak szemantikai téblábolása a fogalommal kapcsolatban még a Kádár-korszak kurzustörténeisének is szemet szúrt. A hivatalos történeti szintézist tükröző *Magyarország a XX. században* című könyv szerzői szerint: „a pártpropaganda – és a történeti irodalom is – 1951-re, az MDP II kongresszusának idejére teszi általában a személyi kultusz »eluralkodását« Magyarországon. Ez a megállapítás annyiban kétségtelenül helytálló, hogy a személyi kultusz kialakulását illetően a folyamatosságra utal. De nem tisztázza konkrétan a folyamat tényleges tartalmát, és a hangsúlyt inkább másodlagos járulékos jegyekre teszi, holott a személyi kultusz ilyen jelenléte már tulajdonképpen kizárja a demokrácia érvényesülését a társadalmi érdekeknek és szükségleteknek megfelelően, sőt azt is, hogy az állam törvényhozó és végrehajtó szervei betölthessék rendeltetészerű feladataikat, hivatásukat.”¹⁰

A kommunista politikai nyelvben a „személyi kultusz” fogalmának használatával és jelentésével kapcsolatos zavar elsősorban arra a kérdésre irányítja a figyelmet, hogy vajon a „személyi kultusz” fogalmával kapcsolatos szemantikai bizonytalanság kivételes esetnek tekinthető-e, vagy a korabeli nyelvi közeget általában jellemző jelenségről van szó. A kérdés megválaszolásához segítséget nyújthat az ötvenes évek ún. mozgalmi nyelvének vizsgálata. A sztálinizmus nyelvi közegének vizsgálata eddig viszonylag kevés figyelemben részesült a történetírás részéről, annak ellenére, hogy a kommunista társadalom építése a mindennapi kommunikációs gyakorlatok és egyben a politikai nyelv jelentős módosulását eredményezte. A náci Németországhoz¹¹ hasonlóan a szovjetizációs folyamat is a politikai nyelv nagyfokú ritualizációját eredményezte, amely a kommunista párt kommunikációjának monotonítására, intenzitására, a pártélet rituáléinak rögzülésére és az alternatív kommunikációs kódok háttérbe szorulására vezethető vissza. Ráadásul a dogmaként rögzült marxista ideológia szókincsének bonyolultsága és elvontsága következtében a párt mondandóját a marxista terminológiában kevésbé járatos társadalmi csoportok gyakran félreértették, vagy félreértelmezték, és így a pártnyelv egyes kulcsfogalmai olykor-olykor a hivatalostól eltérő jelentésváltozat(ok)ban rögzültek.

A ritualizálódó politikai nyelv egyes vadhajtásai – bizonyos fogalmak pongyola használata a pártfunkcionáriusok körében, illetve az ideológiai tételek szlogenek és jelszók formájában történő rögzülése a társadalomban – természetesen nem kerültek el a kortársak, kiváltképp a pártvezetők figyelmét sem. Sztálin például már az SZK(b)P XVII. kongresszusán, 1934-ben ösztűz alá vette azt a különleges nyelvváltozatot, amelyet a párt funkcionáriusai körében beszéltek. A szovjet párt főtitkára különösen bizonyos kulcsszavak túlzott – a tényleges jelentés ismerete nélküli – használatának gyakorlatát bírálta. Érveit egy anekdotával támasztotta alá:

„Én: Hogy állnak nálatok a vetési munkák?

Ó: A vetési munkák, Sztálin elvtárs? Mobilizáltuk magunkat.

Én: Na és?

Ó: Élére állítottuk a kérdést.

Én: Na és azután?

Ó: Fordulat van nálatok, Sztálin elvtárs, hamarosan meglesz a fordulat.

Én: De mégis?

Ó: Haladás jelei mutatkoznak.

Én: De végül is hogyan állunk a vetéssel?

Ó: A vetéssel, Sztálin elvtárs, egyelőre sehogy sem állunk.”¹²

A marxizmus kulcsfogalmaival kapcsolatos szemantikai káoszt, amely a szovjet társadalmat általában véve jellemezte a harmincas években, G. Dimitrov is értékelte a Komintern VII. kongresszusán tartott záróbeszédében. A bolgár politikus kritizálta a pártfunkcionáriusok túlzott hajlamát arra, hogy hatásvadász absztrakt kifejezéseket használjanak konkrét terminusok helyett, és általában bírálta a kommunista propaganda – szórólapokon, folyóiratokban, párthatározatokban használt – nehézkes, dagályos nyelvezetét is. Dimitrov Sztálinhoz hasonlóan egy közérthetőbb pártnyelv használatáért szállt síkra, külön kiemelve a kulcsfogalmak magyarozatának szükségességét, mivel ez szerinte elengedhetetlen a kommunista mozgalom céljainak széles körű megértése és elfogadtatása szempontjából.

Magyarországon elsőként Révai József kritizálta a párt kommunikációs stratégiáját, illetve a pártfunkcionáriusok nyelvhasználatát, amelyet egész egyszerűen csak „színtelen”, „szagtalan”, „életlen” „bürokratikus tolvajnyelvként” jellemzett az MDP II. kongresszusán tartott beszédében (1951. február 26-án).¹³ A politikai nyelv zsargonszerűsége és ritualizációja a korabeli nyelvészek figyelmét sem kerülte el.¹⁴ A témával foglalkozó munkák elsősorban a szavak „inflálódását”, elértéktelenedését, kiüresedését emelik ki, amit némely szavak, kifejezések túl gyakori használatára vezettek vissza.¹⁵ Főleg egyes jelzők, határozók – „komoly”, „döntő”, „felé”, „konkrétan” – „feltűnő és felesleges”¹⁶ gyakoriságát, egyhangú ismétlését tartották kifogásolhatónak a kortárs elemzők.¹⁷ A fogalmak mechanikus és rossz értelemben történő használata szükségszerűen a szó jelentésének megváltozásához, illetve „fogalmi pongyolasághoz” vezet.¹⁸ A mozgalmi nyelv rögzült szófordulatai, kiüresedett kifejezései, tartalmilag zavaros fogalmai pedig magát a beszéd egészét teszik semmitmondóvá. A politikai nyelv szavainak jelentésbeli homályossága, a kritikákban és bírálatokban megfogalmazott „ködös általánosságok” legfőbb következménye a nyelvészek szerint, hogy nem derül fény az esetleges hibák tényleges mibenlétére. Az általánosságok, sablonok, frázisok, megszokott kifejezések túlzott használata vezetett a zsargonszerű pártnyelv kialakulásához, amelyet Révai József olyan élesen elítélt. A nyelvi lelemény és kreativitás hiánya magyarázza az általános szemantikai kiüresedést és a ködös, jelentés nélküli megjegyzések térnyerését – állítják az ötvenes évek nyelvészei. Az üres frázisok és az előre gyártott formulák gyakori használata többek között erőteljesen hozzájárult a sztálinista pártéletben kiemelkedő fontosságú kritika/önkritika gyakorlatok ritualizációjához, és részben erre vezethető vissza, hogy az (ön)kritikai rítusok az általánosság szintjén maradtak.

A ritualizált politikai nyelv – amelyet Tóth Szergej egyszerűen csak „szovjet birodalmi nyelvként” aposztrofál – legfőbb jellegzetessége, hogy elsősorban általánosságokra utal konkrétumok helyet. Ez a sajátossága nagyban hozzájárult egy általános szemantikai ködösség elterjedéséhez, és erre vezethető vissza – Tóth Szergej szerint – az is, hogy a pártnyelv végül nem tudta betölteni elsődleges kommunikatív funkcióját.¹⁹ Mivel a rendszer ideológiája tele volt összetett, absztrakt fogalmakkal és kifejezésekkel, amelyek jelentésével az alsóbb (és gyakran felsőbb) szinteken dolgozó

agitátorok és pártfunkcionáriusok sem voltak mindig tisztában, a párt ideológiájának terjesztése (a propaganda) felületes és rendszertelen maradt, és leginkább bizonyos kulcsfogalmak, illetve szlogenek állandó ismételtetéséből állt. A konkrét jelentéstartalmak elmosódása, amelyet Czigány Lóránt „szemantikai maszatolásnak”²⁰ nevezett, illetve a rendszer kudarca, hogy az átlag állampolgár számára egyébként is rendkívül bonyolult marxista terminológiát közérthetőbbé tegye, végül azt eredményezte, hogy a társadalom félreértelmezte vagy esetenként tudomásul sem vette a marxizmus pártnyelvben használatos legfontosabb fogalmait és kifejezéseit.²¹ A kommunista rendszer kommunikációját jellemző általános szemantikai bizonytalanság és az a „tanulási” stratégia, amely a politikai megnyilatkozásokat jelszavakra redukálja, egyaránt hozzájárultak a sztálinista politikai nyelv nagymértékű ritualizációjához.

Bizonyos tekintetben a „személyi kultusz” fogalmának jelentése körül tapasztalható kuszaság a kommunista politikai nyelv zavarosságait tükrözi vissza. Másképpen fogalmazva: a korabeli nyelvi környezetre általában jellemző fogalmi tisztázatlanság reflektálódik a „személyi kultusz” jelentésében is. A politikai nyelvet történeti kontextusba helyezve a fogalom kétértelműsége és homályossága azonban egyáltalán nem tűnik meglepőnek. Sőt egyes szavak és kifejezések jelentéstartalmának elmosódása a pártélet rituáléi, elsősorban a kritikai és önkritikai rituálék alkalmazásával kifejezetten előnyös volt, hiszen lehetővé tette a rítusban részt vevők számára üres, általánosságokban mozgó – voltaképpen értelmetlen – kritika vagy önkritika megfogalmazását. A „személyi kultusz” jelentésének tisztázatlansága is elsősorban annak köszönhető, hogy a kifejezés leginkább kritika/önkritika aktusok alkalmazásával bukkan fel korabeli forrásokban.

A „személyi kultusz” kifejezés rituális funkcióját támasztja alá a fogalom használata az ötvenes évek pártnyelvében. A fogalom a második világháború utáni Magyarországon valószínűleg 1948-ban bukkant fel első ízben, amikor a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága elmarasztalta a szakszervezeteket az 1948. októberi kongresszusukon elkövetett „hibák” miatt.²² A vezetőket többek között azzal vádolták meg, hogy „megengedhetetlen személyi kultuszt alakítottak ki maguk körül, amely »teljesen háttérbe állította Rákosi elvtársat«”. A fogalom ezután egy évvel később bukkant fel újra abban a határozatban, amelyet a Központi Vezetőség és a Központi Ellenőrző Bizottság közösen adott ki, és amely döntött Rajk László és Szőnyi Tibor kizárásáról a pártból (1949. június 11-én).²³

Mindkét határozat egy politikai lejárato kampány kezdetét jelezte, amely a határozatban megbélyegzett politikusok, illetve az általuk fémjelzett politikai csoport ellen irányult. A szakszervezeti vezetőket bíráló határozat a kommunista pártba beolvadó és beolvasztott szociáldemokraták ellen indított politikai manőver nyitó aktusaként értelmezhető, míg a Rajkot kizáró párthatározatot a volt belügyminiszter le tartóztatása és a Keleti Blokk egyik legmonumentálisabb kirakatpere követte 1949 végén. A „személyi kultusz” kifejezés legközelebb 1953 júniusában került elő újra, amikor az SZK(b)P Elnöksége súlyos kritikában részesítette Rákosit a személye körüli kultusz propagálásáért és egyéb súlyos hatalmi visszaéléseiért.²⁴ A moszkvai bírálatot követő párthatározat egyértelműen az egyszemélyi vezetést és az ezzel összekapcsolódó „személyi kultuszt” jelölte meg az eufemisztikusan csak „hibáknak” titulált sztálinista politika magyarországi meghonosításáért. Az MDP Központi Vezetősége 1953. június 27–28-i határozata leszögezte: „Az összes elkövetett hibák és tévedések egyik fő forrása: a kollektív vezetés hiánya, a kollektív vezetés helyettesítése személyi vezetéssel [...]. A személyi vezetés személyi kultusszal és a párt, valamint a népi demokrácia fejlődésére káros vezérkedéssel párosult. [...] A kollektív vezetés helyettesítéséért személyi vezetéssel s az ezzel párosuló személyi kultusz elterjedésé-

ért elsősorban *Rákosi elvtárs* a felelős.”²⁵ A „személyi kultusz” a júliusban útnak indított új szakasz egyik kulcsfogalma maradt, habár a nyilvánosság számára ez kevésbé volt érzékelhető; a fogalomról folytatott viták elsősorban a pártvezetés berkein belül zajlottak. Érdekes módon a fogalom Nagy Imre és az új szakasz kritikájában is szerepet játszott 1954 folyamán, és előkerült a Nagy kizárásához vezető vitákban is. Ács Lajos például a Politikai Bizottság 1954. december elseji ülésén a „Nagy Imre-kultusz” elterjedését nevezte meg a „személyi kultusz” elleni harc egyik nemkívánatos következményeként.²⁶ Matusek Tivadar is hasonló módon nyilatkozott a Központi Vezetőség 1956. március 12–13-i ülésén: „Ugyancsak visszatetszést szült bennem, hogy a személyi kultusz elleni küzdelemben Nagy Imre tolta magát elő, s egy új személyi kultusz, a Nagy Imre kultusz alapjait kezdte megvetni. Ez az egyik ok, amiért én magam is és mások is félszívvvel küzdöttünk a személyi kultusz ellen.”²⁷

A XX. kongresszus és a „titkos beszéd” után ismét Rákosi személyéhez kapcsolódott a „személyi kultusz” fogalma, amely a pártvezető elmozdítását eredményező KV ülésen 1956 júliusában a leváltás egyik fő okaként jelent meg. A Központi Vezetőség határozata (július 18–21.) kiemelte, hogy 1955 márciusa után „kísérletek történtek a személyi kultusz egyes visszasságainak feltámasztására, a kollektív vezetés meggyengítésére”,²⁸ Rákosi lemondólevele pedig egyértelművé tette, hogy lemondásának egyik fő oka a személye és a „személyi kultusz” közötti relációban keresendő.²⁹ A Kádár-rendszer is szinte kizárólag Rákosival hozta összefüggésbe a „személyi kultusz” kialakulását; ezáltal próbált elhatárolódni az 1956 előtti korszak vadhajásaitól.³⁰ A Szovjetunióban a fogalom elterjesztése Sztálin örököseihez köthető a diktátor halála után. A „személyi kultusz” térnyerésének legdrámaibb momentuma kétségkívül Hruscsov XX. kongresszuson elmondott titkos beszéde volt, amely leleplezte Sztálin bűneit. A sors keserű fintora, hogy végül Hruscsovot is megvádolták saját „személyi kultusza” propagálásával 1964-ben, közvetlenül azelőtt, hogy a Brezsnjev-csoport eltávolította őt a hatalomról.³¹

Összegzésképpen elmondható, hogy a „személyi kultusz” fogalma a sztálinista politikai kultúrában leginkább rituális bírálatként, a politikai stigmatizáció eszközeként fordult elő. A „személyi kultusz” vádja vagy megelőzte egy rivális politikus eltávolítását, mint például Rajk esetében, vagy a kultusz tárgyát képező személy bukását, esetleg halálát követően terjedt el (Sztálin, Rákosi stb.). Ez utóbbi esetben a „személyi kultusz” vádja az utódok legitimációjának elősegítésére szolgált (Hruscsov, Kádár), és a megbélyegzett pártvezetőtől (Sztálin, Rákosi) való elhatárolódást tette lehetővé. Mindebből az következik, hogy a „személyi kultusz” fogalma elsősorban a bolsevik leleplező/megbélyegző rituálék alapvető verbális összetevőjeként értelmezendő, és nem a marxista filozófiai hagyomány kulcsfogalmaként. A politikai nyelv ritualizációja a sztálinizmus időszakában a „személyi kultusz” használatának ritualizációját is eredményezte, ami hozzájárult a fogalom jelentésbeli kiüresedéséhez. Ezért egy olyan megközelítés, amely a fogalom használatát és funkcióját vizsgálja a pártélet rituáléiban, több eredményre vezethet, mint azok a próbálkozások, amelyek a „személyi kultusz” jelentéstartalmának változásait követik nyomon a marxista hagyomány szövegeiben. A kifejezés funkcionális vizsgálata egyben hozzájárul a fogalom jellegzetességeinek teljesebb megismeréséhez és a „személyi kultusz” fogalma és a vezérkultusz jelensége közötti – korántsem egyértelmű – viszony jobb megértéséhez.

A „személyi kultusz” a kosellecki kategóriák alapján kulcsszimbólum, hiszen ma-napság a közgondolkodás és a történeti irodalom az 1949-től 1953-ig, illetve 1956-ig terjedő időszakot, a Rákosi-diktatúra idejét a „személyi kultusz” időszakának nevezi.³² A személyi kultusz fogalma – amely napjainkban egyaránt vonatkozhat a Rákosi-sal kapcsolatban vezetői kultuszra, a korszak túlfeszített gazdasági terveiből fakadó

társadalmi problémákra, az ÁVH és a koncepciók perék törvénytelenégeire stb. – az ún. ötvenes évek ugyanolyan szimbólumává vált, mint a korszaknak nevet adó személy, Rákosi Mátyás. A fogalom tehát szemantikailag „telített”, ugyanis jelentése rendkívül összetett, és többféle tartalommal bír. A fogalommal kapcsolatos jelentésbeli tisztázatlanság, illetve a kifejezés pártnyelvben betöltött rituális funkciója egyaránt amellet szól, hogy a fogalmat tudományos közegben csak rendkívüli körülményekkel használjuk. Sőt azt is érdemes megfontolni, hogy a „személyi kultusz” kifejezést felváltjuk egy analitikus céloknak jobban megfelelő fogalommal.

■ JEGYZETEK

1. Jan Plamper: Introduction: Modern Personality Cults. In: *Personality Cults in Stalinism – Personenkulte im Stalinismus*. (Szerk. Klaus Heller – Jan Plamper) Göttingen, 2004. 13–42; Yves Cohen: *The Cult of Number One in an Age of Leaders*. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 3. (2007. nyár) 597–634.
2. Vörös Boldizsár: „A múltat végképp eltörölni”? Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokráta és kommunista propagandában 1890–1919. Bp., 2004.
3. Yves Cohen: i. m.
4. MOL 276. fond 52/33.
5. Nagy Imre: A K.V. ülése után (Jegyzetek). *Irodalmi Újság* 1983. 2. 3–4.
6. Hegedűs B. András: „Beszédemet mégsem vonom vissza”: Déry Tibor felszólalása a Petőfi Kör vitáján. *Világosság* 1989. 2. 132.
7. *Szabad Nép* 1956. május 19.
8. Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. Bp., 1997. 748–749.
9. Palmiro Togliatti: *A demokrácia és a szocializmus problémái*. Válogatott írások és beszédek. Bp., 1965.
10. Balogh Sándor (szerk.): *Magyarország a XX. században*. Bp., 1986. 347.
11. A harmadik birodalom nyelvi jellegzetességeiről lásd Victor Klemperer: *The Language of the Third Reich: LTI, Lingua Tertii Imperii: A Philologist's Notebook*. London, 1999.
12. Idézi Fónagy Iván és Soltész Katalin: *A mozgalmi nyelvről*. Bp., 1954. 55.
13. Révai József elvtárs felszólalása a Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusán 1951. február 26-án. Bp., 1951. 7.
14. Fónagy – Soltész: i. m.; Lőrincze Lajos: *Nyelv és élet*. Bp., 1953; Tóth Szergej: *A szovjet birodalmi nyelv, avagy a totalitarizmus grammatikája*. Aetas 1991. 1. 5–39.
15. Lőrincze Lajos: i. m. 66.
16. Fónagy – Soltész: i. m. 21.
17. Uo. 33.
18. Uo. 42.
19. Tóth Szergej: i. m.
20. Czigány Lóránt: *Államosított szavaink átvilágítása, avagy szótáríróink diszkrét bája*. *Kortárs* 1999. 7. 1–32.
21. A bolsevik szóhasználat társadalmi fogadtatásáról az orosz forradalom idején Orlando Figes – Boris Kolonitskii: *Interpreting the Russian Revolution. The Language and Symbols of 1917*. New Haven – London, 1999.
22. Sipos Péter: *Mikor kezdődött Magyarországon...* *História* 1987. 5–6. 12.
23. Izsák Lajos (szerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956*. Bp., 1998. 70.
24. T. Varga György: *Jegyzőkönyv a szovjet és a magyar párt és állami vezetők tárgyalásairól*. *Múltunk* 1992. 2–3. 234–269.
25. Izsák Lajos: i. m. 194. Kiemelés az eredetiben.
26. MOL 276. fond, 53/206.
27. MOL 276. fond 52/33.
28. Izsák Lajos: i. m. 455.
29. MOL 276. fond 65/28.
30. Sipos Levente: *Hiányos leltár (I.) MSZMP-dokumentumok a „személyi kultusz idején elkövetett törvénytársításokról”*. *Társadalmi Szemle* 1994. 11. 72–94.
31. James George Boylan: *The Development of the Khrushchev “Cult of Personality”: A Survey and Interpretation of Pravda and Izvestia*. M.A. disszertáció, University of Washington, 1961.
32. Reinhart Koselleck: *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. Cambridge, 1985. 73–91.

